

Mirakelberättelser som kulturhistorisk källa

JANKEN MYRDAL

En viktig del av pilgrimsväsendet var föreställningen om intensiv närhet till Gud på kultplatsen. Där kunde helgonets relikier eller en undergörande bild skapa en laddning som gav förhöjd kontakt – inte så att den skulle saknas annars. Religionen var närvarande, men pilgrimsresan var ett uppsökande.

Knutet till detta var tanken att Gud ingrep i människors vardag genom helgonens och undergörande bilders förmedling. Mirakel – underverk – kunde inträffa. Under tidig medeltid skedde sådana mirakel främst på den heliga plats dit man begav sig, ofta genom direkt fysisk kontakt med relikier. Längre fram i medeltiden skedde mirakel allt mer på avstånd från kultplatsen, men då avgavs ett löfte om att senare ge sig ut på en pilgrimsvandring och som regel även frambära en gåva.

För att dokumentera dessa händelser skrevs de ned av klerker, ofta munkar vid kultplatsen, antingen strax efter att miraklet skett på själva platsen, eller när den som upplevt ett mirakel senare uppfyllde sitt löfte, och berättade. Sådana samlingar skapades under hela medeltiden och är ett gemensamt källmaterial för hela Europa. De skapades redan under kyrkans första tid, exempelvis skrev Gregorius av Tours på 500-talet i Frankrike ett antal helgonberättelser, och ett par av dem med berättelser om ett antal mirakulösa händelser som inträffat. Från 1000-talet och fram till 1300-talet kom en våg av sådana nedtecknade berättelser över hela Europa.

Tron på det gudomliga omedelbara ingripandet tillhör alla religioner, men varje religion har sin specifika utformning av detta. På ett plan kan man naturligtvis tänka sig att det handlar om en lycklig slump, men om denna knöts till att en person vände sig till Gud och bad ställde sig saken annorlunda. Medeltidens katolska lära fastslog att endast Gud kunde åstadkomma dessa unika händelser, men helgonet var en förmedlare.

I samlingsarna finns inte enbart det helt unika,

utan också mängder med berättelser om vanliga och inte helt övernaturliga händelser. Barn nästan drunknar men vaknar upp, en värdefull sak har förlagts men återfinns, en kvinna lider av svår barnsbörd som slutar lyckligt. Det mirakulösa var utvidgat till att omfatta livets alla vedermödor, under vilka man kunde vända sig till helgonen som förlösare och utverkare av räddning ur den svåra situationen.

Det här innebär för kulturhistorikern att dessa berättelser utgör ett komplement till andra skriftliga källor. Samhällets toppskikt blir dokumenterat i krönikor och skriftliga överenskommelser. De som har egendom möter i jordabrev och andra rättsliga dokument. Förvisso kan vi i rättegångsmaterial få reda på vissa delar av vanligt folks liv, men ändå ur en rätt speciell synvinkel. De måste ha överträtt lagen för att bli registrerade. I de stora massorna av religiös litteratur kan man i liknelser finna en del upplysningar. I lagarna nämns byalag och andra ekonomiska realiteter.

Mirakelberättelserna låter dock det stora flertalet inta huvudrollen, när de berättar om livet och särskilt om dess mest besvärliga sidor. Här intar barn och kvinnor en plats de inte har i något annat medeltida källmaterial. Här redovisas sådant som källorna annars tigger om, såsom kvinnors problem med barnafödelse och amning. Det finns många skildringar av arbetsolyckor. Och så sjukdomarna förstås – som utgör huvuddelen av dessa skildringar.

Att sammanställa dem är därför viktigt, och nästan alla de niohundra nordiska redogörelserna finns också översatta. De skrevs nämligen undantagslöst på latin, den tidens normalspråk för de lärda. Antingen så har klerkerna nedtecknat på folkspråket och sedan översatt dem, men det mera sannolika är att de var så vana vid latinet att de extemporerade och hörde folkspråket men skrev på latin.

Undergörande händelser kunde inträffa under

	1100-	1151-	1201-	1251-	1301-	1351-	1401-	1451- 1500	Summa
danska	8	83	51	74	1		2		219
norska		44						3	47
svenska				53	20	137	244	196	650
Summa	8	127	51	127	21	137	246	199	916

Tabell 1. Totala antalet mirakler i Sverige och Danmark samt för Norge Olaus-mirakler

ett helgons levnad, och sådana skrevs ned i skildringen av deras liv, en hagiografi. Detta har sedan fått en pejorativ betydelse, som överdriven hyllning, men i en religiös kontext är det viktigt att visa att personen levtt ett liv som kan betraktas som helgonlikt. Emellertid spelar dessa underverk som skett under livstiden inte en lika central roll som de vilka skett efter döden (post mortem). Först efter döden kan helgonets närhet till Gud helt säkert avgöras. De som skedde under livstiden kan ju ligga nära magi, i en medeltida referensram. Därför har nedan endast de mirakel som skedde vid bön till det avlidna helgonet (eller den undergörande bilden) tagit med här.

Att miraklerna skrevs ned fick så småningom en rättslig betydelse, eftersom den katolska kyrkan införde en prövning för att bedöma huruvida en person kunde betraktas som helgon (och där de mirakler som skedde efter döden hade en avgörande betydelse). En sådan rättslig process kom under 1200- och 1300-talen att utvecklas gradvis, och då som ett svar på en viss tendens till överetablering av helgon. Lokalhelgonen som inte godkändes av kyrkan fortsatte att dyrkas, men kulten blev mera koncentrerad till dem som hade accepterats av kyrkan. (Det finns ingen anledning att här gå in på de rätt intrikata delarna i sådana processer, men det kan nämnas att processrätten med vittnen och andra moment var mer utvecklad i de tidiga religiösa processerna än i de världsliga.)

Det är således självklart att många av dessa berättelser nedtecknades under kanoniseringsprocesser. Men de har en mycket äldre historia, och de skrevs också ned i stor omfattning vid sidan av sådana formella processer. Sådana samlingar, som upprättades för exempelvis Erik den Helige, eller för Helga lösen, bilden av Jesu nedtagande från korset i Svartbrödraklostrets kyrka i Stockholm,

tjänade till att mera allmänt visa kultens och kultplatsens betydelse.

De nordiska berättelserna tillkommer från 1100-talet till 1400-talet. Danmark och Norge fick sina flesta berättelser samtidigt som den stora vågen av europeiska berättelser tillkom, under 1100 och 1200-talen. De svenska tillkom senare men är desto fler, och utförligare. Några av de svenska, rörande Erik och Henrik, tillkom under 1200-talet, men huvuddelen tillhör 1300-talets senare del och 1400-talet. Anledningen till att de svenska är utförligare är att de nästan alla tillhör kanonisationsprocesser, med dess formella krav. Här finns vittnesberättelser, ibland flera stycken, som fyller ut den ursprungliga historien. Texterna är längre och ibland mycket utförliga.

I de svenska samlingarna utgör kvinnor huvudpersoner i ungefär 30-35% av berättelserna och barnen i en fjärdedel, ungefär samma fördelning finner vi i de danska (kvinnornas andel är så hög som 36%). De norska – samtliga är berättelser knutna till Olof den helige – är så få att man inte kan räkna procentuell fördelning. Bland barnen är märkligt nog fördelningen mellan pojkar och flickor helt jämn, vilket skiljer de nordiska miraklerna från många europeiska där fler pojkar registrerats.

Att identifiera sjukdomar är svårt, eftersom symptomen ofta beskrivs kortfattat. Här skulle man önska att medicinhistoriska undersökningar gjordes. Exempelvis är många av förlamningarna troligen resultatet av överansträngning. Ser vi på fördelningen skiljer sig de svenska och danska.

Bland de svenska utgör förlamningar 8%, blindhet och dövhet 14%, sinnessjukdom 10%, förlösningar 3%, övriga sjukdomar 32%, samt skador och olyckor av olika slag 32% av materialet. Bland de danska är fördelningen: förlamade 20%, blinda och döva 38%, sinnessjuka 6%, spetälska 6%,

övriga sjukdomar 11%, samt skador och övriga olyckor 19%.

Two viktiga förklaringar till skillnaderna kan ges. De danska miraklerna sker till övervägande delen vid själva kultplatsen, vilket minskar antalet förlossningsmirakler (även om ett par nämns). Även olyckor av olika slag, liksom bön att hitta borttappade föremål, då man vänder sig till Gud genom helgonen, försvinner nästan helt. Den andra förklaringen är att spetälska som sjukdom nästan helt försvinner efter digerdöden och följande pestepidemier. Vi kan se samma skillnad även i samlingar från hög- respektive senmedeltid i övriga Europa.

Dessa berättelser har använts för religionshistoriska studier, naturligtvis. De har även använts för att studera kulturhistoria. Hur barn behandlades är ett tema som många forskare tagit upp. Undertecknad har också studerat arbetsolyckor och hur resandet framträder, och då inte bara pil-

grimsresorna. I många berättelser finns politiska händelser skildrade, inte minst i samband med krigsskador. Dessa har dock ännu inte studerats systematiskt.

Dessutom har dessa berättelser ett stort lokalhistoriskt intresse, eftersom de orter som förekommer är fördelade över landet, och den lokalhistoriskt intresserade får ofta här det första belägget på vad som hänt på orten, vid sidan av källor rörande jordtransaktioner och liknande.

Avsikten med att presentera en katalog är just att underlätta för den som vill studera något särskilt ämne eller någon ort. Vi vill också framhäva Norden som en enhet, vilken bör studeras samlat. De nationsgränser som vi nu ofta begränsas av i vår forskning måste för många medeltida källor och förhållanden överskridas.

Litteratur se katalogen